

Karaca Rûhî Dîvânî

Hamza KARA

Karaca Rûhî Dîvânı
Hamza KARA

Kapak Tasarımı
Dr. Enes BAŞAK

Mizanpaj
Fatih KIRMIZIGÖZ

Editör
Esmâ Nur Ayşe ÇELİK BAŞAK

1. Basım, Mart 2026

ISBN
978-625-8638-20-2

Yayınevi
Tenha Yayınları
Alpaslan mah., Besmele sok., no 10,
Nurşen apt., kat 4, daire 10,
Meram/Konya
05386685449
www.kitapincele.net

Baskı
Vadi Grafik Tasarım Ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/Ankara
Tel.: 0312 395 8571
Sertifika No: 47479

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	II
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ.....	VII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: RÛHÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	6
1.1. RÛHÎ'NİN HAYATI.....	6
1.2. RÛHÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	9
1.3. RÛHÎ'NİN ESERİ	21
2. BÖLÜM: İNCELEME	22
2.1. DÎVÂNIN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	22
2.1.1. Dil Özellikleri.....	22
2.1.2. Nazım Şekilleri ve Türleri.....	27
2.1.3. Kâfiye ve Redif	28
2.1.4. Vezin	29
2.2. DÎVÂN'IN İÇERİK ÖZELLİKLERİ.....	31
2.2.1. Allah	33
2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve Âyetler	40
2.2.3. Hadîs-i Şerifler	44
2.2.4. Peygamberler.....	45
2.2.5. Dört Halife.....	51
2.2.6. Dînî Terimler.....	51
2.2.7. Tasavvufî Terimler	66
2.2.8. Mekânlar.....	74
2.2.9. Kişiler	76
3. BÖLÜM: NÜSHANIN TANITIMI VE METİN TESPİTİ İLE İLGİLİ	
HUSUSLAR.....	85
3.1. NÜSHA TAVSİFİ	85
3.2. METNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN USULLER	86
4. BÖLÜM METİN.....	94
SONUÇ	169
KAYNAKÇA.....	170
EKLER	

ÖNSÖZ

Memlûkler Devleti dönemi, çeşitli ilimlerdeki gelişme bakımından çok parlak bir dönem olmuştur. Doğu İslam dünyasında Moğol istilâsından kaçan âlimlerin ve Endülüs'te de haçlı zulmünden kaçanların Mısır'a gelmesi neticesinde Edebiyat, kıraat, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, tasavvuf gibi pek çok alanda önemli bilginler zuhur etmiştir. Devlet adamlarının ekonomik darlığa rağmen ilmî çalışmaları desteklemeleri, medreselerin sayılarını arttırmaları, her türlü ilmi faaliyeti himaye etmeleri ilim ve kültür bakımından Mısır coğrafyasını bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

İlmî çalışmalara destek veren, devrindeki âlimleri koruyup kollayan bir sultan olan Kayıtbay döneminde yazılmış bu *Dîvân*'ın şâiri Rûhî'nin de aynı desteğe mazhar olduğu düşüncesi bizde hâsıl olmuştur.

Dîvân Edebiyatında gerek edebî yönden gerekse muhtevâ yönünden önemi hâiz bulunan fakat gün yüzüne çıkarılmamış pek çok eser ve şâir mevcuttur. Edebî yönden olmasa bile yazıldığı coğrafya ve yüzyıl açısından önemli olduğunu düşündüğümüz Rûhî ve *Dîvânı* da bu türdendir. Amacımız bu eseri ve şâirini mevcut bilgi ve belgeler ışığında Türk kültür tarihine kazandırabilmektir.

Bu çalışma, XV. yy. Memlûk Devleti tasavvuf şâirlerinden Rûhî'nin hayatı, edebî kişiliği ve *Dîvân*'ının transkripsiyonlu metni ile şiirlerindeki dînî-tasavvufî unsurları ihtivâ etmektedir.

Çalışmamız önsözden sonra giriş, inceleme, metin ve sonuç olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde Memlûklerin kısaca tarihi yanında şâirin hayatı, edebî kişiliği ve eseri hakkında bilgi verilmiştir.

İnceleme bölümü, *Dîvân*'ın Şekil Özellikleri ve *Dîvân*'ın İçerik Özellikleri olmak üzere iki bölümde incelenmektedir. Şekil Özellikleri başlığı altında Dil Özellikleri, Nazım Şekilleri ve Türleri, Kâfiye ve Vezin incelenirken; İçerik Özellikleri başlığı altında ise *Dîvân*'da en çok geçen unsurlar olması bakımından dini ve tasavvufî unsurlardan Allah, Kur'ân-ı Kerim ve Ayetler, Peygamberler, Hadîs-i Şerifler, Dört Halife, Dînî Terimler, Tasavvufî Terimler, Mekânlar ve Kişiler incelenmiştir.

Metin bölümünde *Dîvân*, transkriptli olarak verilmiş, şiirlerin vezinleri de belirtilmiştir.

Son bölüm olan Sonuç bölümünde ise elimizdeki çalışma değerlendirilmiştir. Yapılan bu tez çalışması metnin aslı ve kaynakça ile bitirilmiştir.

Şu ana kadar taramış olduğumuz, kataloglarda, ansiklopedilerde ve mevcut olan şu‘arâ tezkîrelerinde adı geçmeyen Memlûk şâiri Rûhî'nin *Dîvânı*'nın şimdilik bilinen tek nüshası, British Museum'da Or: 4128 numara ile kayıt altına alınmış olmalıdır.

Tarihî kaynaklarda hayatı hakkında hiçbir bilgiye rastlamadığımız Rûhî'nin başkaca eserlerinin de var olup olmadığını bilemiyoruz. Dolayısıyla hayatı hakkındaki bilgiler ancak eserindeki ipuçlarından elde edilebilmiştir.

Çalışmalarım boyunca, çıkmaza düştüğüm her an, bilgisine ve rehberliğine başvurduğum, bir nezâket, zarâfet ve hoşgörü âbidesi olan Saygıdeğer Hocam! Prof. Dr. Sebahat DENİZ'e, bu süre zarfında asla benden şikâyetçi olmayan ve sabırla sürecin bitmesini bekleyen Sevgili Eşime teşekkür ederim.

Hamza KARA

2014

ÖZET

Bu tezimizde,15. yüzyıl Memlûk Sahası Şâirlerinden Rûhî'nin *Divânı*'nındaki 103 şiirçeviriyazı (transkripsiyon) metoduyla günümüz Türkçe'sine aktarılmış; dönemin tarihi hakkında bilgi verilmiş, şâirin hayatı ve edebî kişiliği anlatılmış; *Divân*, şekil ve muhtevâ yönünden incelenmiştir.

Kaynaklar ve kataloglar tarandığı zaman, Memlûk sahasında Türkçe eserlerin yazıldığı görülmüştür; ancak yazılmış Türkçe bir divâna rastlanmamıştır. Bununla beraber bu dönemde, Memlûk sultanı Kayıtbay'ın ve şehzadesi Melikü'n-Nasr'ın da Türkçe şiirler yazdığı tespit edilmiştir.

Tezimize konu olan Rûhî *Divânı*, Memlûk sultanı Kayıtbay döneminde yazılmış ve Kayıtbay'a 1482 yılında sunulmuştur. Taranmış olan kaynaklarda adı geçmeyen *Divân*, British Museum'da Or: 4128 numarada bulunmaktadır. *Divân*'da dînî-tasavvufî şiirler ağırlıktadır. Rûhî *Divânı*, dönemin zihniyetini ve Memlûk sahasında kullanılan dilin özelliklerini yakından görmemiz açısından incelenmeye değer bulunmuştur.

ABSTRACT

In this thesis, 103 poems in *Diwan* of Ruhi, the 15th century poet of the Mamluks, are transcribed into modern Turkish; historical information on the period is provided; the poet's life and his literary style are told; *Diwanis* examined with regard to form and content.

The resources and the catalogs having been searched, it is seen that literary works in Turkish were produced in the Mamluk period; yet no diwan written in Turkish has been found. However, it has been found that Kayıtbay, the Mamluk Sultan of the period, and Melikü'n-Nasr, the heir-prince, also wrote poems in Turkish.

Diwan of Ruhi, the subject being investigated in the thesis, was produced during the reign of Kayıtbay, the Mamluk Sultan, and was presented to him in 1482. *Diwan*, not mentioned in any of the resources that have been searched, is on display in the British Museum with Or: 4128. *Diwan* is predominated by mystical poetry. *Diwan* of Ruhi enables us to observe closely the mentality in the period, as well as the characteristics of the language then used.

KISALTMALAR

a. g. e.	adı geçen eser
b.	bin (oğlu)
Bkz.	Bakınız
c.	cilt
.	Çeviri
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
G.	Gazel
GÜ.	Gazi Üniversitesi
Hız.	Hazreti
haz.	hazırlayan
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
M.	Mesnevî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	ölümü
s.	sayfa
S.	Sayı
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TDAVY	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
TDVY	Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları
TY.	Türkçe Yazmalar
vb.	ve benzeri
vd.	ve diđerleri
vr.	varak
Y.	Yazma
Yay.	Yayınları

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

,A ا a, e,	ش Ş, ş
ء Hemze	ص Ş, ş
آA, A, ā, a	ضZ, D, z, d
,B ب b	ط T, t
,P پ p	ظZ, z
تT, t	ع ‘
ثŞ, ş	غ Ğ, ğ
,C ج c	ف F, f
چÇ, ç	ق K, k
حH, h	ك K, G, k, g, ñ
خH, h	ل L, l
,D د d	م M, m
ذZ, z	ن N, n
,R ر r	و V (O, Ö, U, Ü), v (o, ö, u, ü, ū, ū, ō)
زZ, z	
,J ژ j	ه H, h (a, e)
,S س s	ي y (ı, i, î)

GİRİŞ

Abbasiler zamanından itibaren Mısır ve Suriye gibi bölgelerde Türkçe'ye tesadüf edildiğini biliyoruz. Bir Türk sülalesi olan Tolunoğulları'nın Mısır'da hükümlan olmasıyla (868-905) birlikte Türkler siyaset ve askeriye'nin çeşitli kademelerinde boy göstermişler ve artarak giden bir ehemmiyete sahip olmuşlardır. Bu dönemlerde askeriye'den yönetim şekline kadar pek çok unsur Türk geleneklerine göre şekillendirilmiştir. Salahaddîn-i Eyyûbî'nin tesis ettiği devletin ordusunda ve sarayında Türkçe konuşuluyordu. O dönemin tarihçileri Eyyûbîleri bir Türk devleti kabul ediyorlardı. Bunu takip eden Türk Memlûkleri (1250-1382) ve Çerkes Memlûkleri (1382-1517) zamanında da Türkçe önemli bir yere sahipti. Emirlerden ve Memlûk sultanlarından Arapça bilen çok azdı. Çerkes Memlûklerinin ilk sultanı Berkuk (1382-1399) kendisine Türkçe eserler okumak üzere yanında bir Türk âlimi bulunduruyordu. Bu dönemde Türkçe gramer kitaplarının kaleme alınması, el-İtkânî ve Mahmud bin Kutluşah gibi Türkçe öğreten müderrislerin mevcudiyeti gibi bir takım unsurlar Türk dilinin Mısır coğrafyasındaki önemini göstermesi bakımından önemlidir.¹

Memlûkler Devleti, çeşitli ilimlerdeki gelişme bakımından çok parlak bir dönem olmuştur. Doğu İslam dünyasında Moğol istilasından kaçan âlimlerin ve Endülüs'te haçlı zulmünden kaçanların Mısır'a gelmesi neticesinde edebiyat, kıraat, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, tasavvuf gibi pek çok alanda önemli bilginler zuhur etmiştir. Devlet adamlarının ekonomik darlığa rağmen ilmî çalışmaları desteklemeleri, medreselerin sayılarını arttırmaları, her türlü ilmî faaliyeti himaye etmeleri ilim ve kültür bakımından Mısır coğrafyasını bir cazibe merkezi haline getirmiştir.²

Şâir Rûhî'nin kaleme almış olduğu bu *Dîvân*'ın yazıldığı dönem ve coğrafya hakkında fikir sahibi olunması maksadıyla Memlûkler tarihine kısaca bir göz atmak gerektiğine inanıyoruz.

Sözlükte “mâlik olmak” anlamındaki mülk kökünden türetilen Memlûk “mâlik olunan şey” demektir. Çeşitli İslâm ülkelerinde Memlûk yerine gulâm ve Kuzey Afrika'da ‘abîd kelimeleri kullanılmıştır.

¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Orhan F. Köprülü, Ankara, 2004, s. 330.

² İsmail Yiğit, “Memlûkler İlim ve Kültür Hayatı”, *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 95.

Muhafız birliklerinde görev yapan, kendilerine has ictimâî ve hukukî statüye sahip Memlûkler bir tür profesyonel asker niteliğinde İslâm toplumuna girmişler ve zamanla siyasî iktidarları ele geçiren bir güç halini almışlardır. Bunu gerçekleştiren köle olmalarını yadırgamamışlar, hatta ulaştıkları bir eleme ve seçilme sonucunda elde ettikleri için Memlûk kimliğini bir imtiyaz ve asalet belirtisi olarak görmüşlerdir. Memlûk sınıfının ortaya çıkışında bazı önemli kriterler bulunmaktadır. Bunların başta geleni İslâm âlimlerinin uygun bulduğu kölelik statüsünde ve beyaz ırktan olmaktır. Memlûkler, genellikle Kafkaslar'dan ve Orta Asya steplerinden gelen ve Türk diye adlandırılan kavimlerden seçilirdi.³

Anrdé Clot, Memlûkler hakkında yazmış olduğu bir eserde bir Memlûk'ün geçtiği aşamaları şöyle ifâde eder: “ Seçkinlerin seçkini, iktidara ulaşmak da dâhil olmak üzere en yüksek geleceklere yazgılı kişi olarak bir Memlûk, aynı ölçüde önem taşıyan üç koşulu yerine getirmek zorundadır:

- Müslüman olmayan bir kökenden gelmek (tıpkı Osmanlı yeniçerileri gibi),
- Yabancı bir ülkede, tercihen Kıpçaklar'ın steplerinde -en azından XIV. yüzyıla kadar-, ya da halkı “açık renk derili” olan bir başka ülkede doğmuş olmak (renkli derili bir Memlûk hiçbir zaman olmamıştır),
- Çocukken, ya da yeni yetmelik çağında satın alınmış, yani genç bir köle olmak. Her Memlûk kölelikten geçmiş olmak zorundadır.

Bu koşullardan hiçbiri çiğnenmezdi. Birkaç nâdir istisnâ anlam taşımamaktadır.

Sultan da bu kuralın dışında değildi. Memlûklerin kurduğu rejim o çağda, İslam ülkeleri içinde kalıtımı, en yüksek iktidara erişmenin koşulu yapmamış ender rejimlerden bir tanesidir... D. Ayalon'un açıkladığı gibi Memlûklerin oğulları, uygar bir ülkede doğmuş ve büyümüşlerdi ve doğuştan Müslümândılar. Aristokrasi, bütün üyeleri stepte doğdukları ve ilk kuşaktan Müslümân oldukları için, böylece yalnızca bir kuşağın sahip olduğu bir soyluluktur. Bu aristokrasinin devamlılığını sağlamak için, müslümân olmayan topraklardan durmadan yeni göçer çocukları getirmek zorunluymuştu.

İlk kuşak Memlûkler, dışarıdan getirilmiş olanlar, çoğu kez, yine step ülkelerinden getirilmiş bir kızla evleniyorlardı; ama çocukları, Araplarla ya da

³ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 87-90.

yabancıların kızları ya da oğullarıyla evleniyor ve nüfusun kalan kısmı içinde eriyorlardı. Birkaç kuşak sonunda, Memlûk köklerinden hiçbir şey kalmıyordu. Miraslarına çoğu kez sultan tarafından el konulduğundan, zengin emirler, yöneticiliğine çocuklarını getirdikleri vakıflar kuruyorlardı; ama bu, o çocukların, birkaç nesil sonra asimile olmalarını engellemiyordu.”⁴

İslâm ordusundaki Arap dışı unsurlar arasında Türkler kadar nüfuzlu olanları yoktu. Bu birliklerin kumanda kademelerinde yine Türkler bulunuyordu. Mu’tasım, Türk birlikleri için Samerra şehrini kurarak onlara geniş iktâlar verdi ve yerli halkla karışmalarını engellemek amacıyla Asya steplerinden evlenecekleri kızlar getirtti.

Mısır vali vekili Ahmed b. Tolun soydaşı Memlûklerin desteğini alarak Mısır’da ilk müslümân-Türk devletini kurdu (Tolunoğulları 254-868).

Türk Memlûkleri farklı devletler tarafından yaklaşık 450 yıl boyunca tercih edilen askerî kuvvet oldu. XII. yüzyılın ortalarında Ortadoğu’daki irili ufaklı bütün İslâm devletlerinde Memlûklerin sayısı ve nüfuzu olağanüstü bir şekilde arttı. Artık Türk Memlûkleri bölgede siyasî ve askerî olaylarda belirleyici bir güç olmuş ve şehzâdelerin tahta geçişlerini kontrolleri altına almışlardı. Çünkü Eyyûbî hükümdarları saltanatlarını korumak için mutlaka Memlûklerin desteğine ihtiyaç duyuyor, onlar da bu sâyede siyasî nüfuzlarını arttırmaya çalışıyorlardı. Nihayet 1250 yılında Mısır’da iktidarı ele geçirip 1517’de Yavuz Sultan Selim tarafından yıkılacak olan Memlûkler Devleti’ni kurdular ve yıkılıştan sonra da 1811 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın önde gelen beylerini ortadan kaldırmasına kadar nüfuzlarını korudular.⁵

Mısır ve Suriye’de 267 yıl varlık gösteren Memlûk Devleti genel olarak Bahrî Memlûkler (1250-1382) ve Burcî Memlûkler (1382-1517) olmak üzere iki dönem halinde ele alınır. Bu tasnife esas teşkil eden unsur ise ilgili dönemlerdeki Memlûk sultanlarının eğitim aldıkları askerî okullardır. Nil Nehrideki bir adada bulunan tıbâkta yetiştirilen Memlûkler dönemi Bahrî olarak adlandırılırken Kahire’de bulunan Kalat’ul-Cebel’de eğitimini almış olan Memlûkler dönemi Burcî olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra esas diğer konu, Bahrîler döneminde Mısır’a getirilen Memlûkler Kıpçak ülkesi ve Mâverâünnehr gibi Türk havzalarından satın alındığı için bunların çoğu Türk kökenli

⁴ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, 2005, s. 34-35.

⁵ Süleyman Kızıltoprak, *a.g.e.*, c. 29, s. 87-90.

olurlarken Burcî Memlûkler Kafkasya'dan getirildiği için değişik Kafkas halklarından olmakta idi. Bununla beraber bir vakiadır ki Burcî Memlûkler, Çerkez Memlûkler olarak da adlandırılmıştır.⁶

İncelemiş olduğumuz *Dîvân*, Çerkez Memlûkleri de denilen Burcî Memlûkleri'nin (1382-1517) el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay döneminde, (1468-1496) ferağ kaydındaki ifadeye göre 1482 veya daha önce kaleme alınmış ve Kayıtbay'a sunulmuştur. *Dîvân*'da, devrin hükümdarına yazılmış bulunan kasidede aynen şu ifâde geçer:

‘Âlim ü ‘âmil Ebu'n-Nasr Kayıtbay sultân-ı Mısır
‘Âdil ü fâzıl u kâmil ma'den-i cüd u şehâ (K 1/5)

Rûhî'nin ifâdesine göre Mısır'ın Sultanı, Nasr'ın babası Kayıtbay; âlim, âmil, âdil, fâzıl, kâmil, cömertliğin ve azâmetin kaynağı bir karaktere sahiptir. André Clot ise Kayıtbay hakkında şu satırları kaydeder: “Dönemin tanıkları, onun özel yaşamını, özellikle de dindarlığını överler. Çevresine bilginleri ve Sûfleri toplamayı seviyordu. Merhametliydi ve yoksullara bol bol yardım ediyordu. Çok sayıda vakıflar ve imâretler kurdu. Ülke içindeki büyük yetkesi sâyesinde, tahttan indirilmiş olan sultanlara ve eski sultanların ailelerine karşı bağışlayıcı ve cömert olabiliyordu. Genelde İskenderiye'de sürgünde yaşayan bu kişilerin Kahire'ye gelmelerine izin veriyor, onları huzuruna kabul ediyordu... Kayıtbay çok uzun boylu, ince ve zarif görünüşlüydü. Aynı zamanda ok ve mızrak kullanmakta usta, savaşta cesur, sportif bir kişiydi.⁷

Kayıtbay ile ilgili tarihî kaynaklarda dile getirilen özellikler ile Rûhî'nin kasîdeindeki nitelikler karşılaştırıldığında, bunların tam anlamıyla örtüşmekte olduğu görülüyor. Bu da bizde, şâirin, Sultân Kayıtbay'ı çok iyi tanıdığı ve yakından gördüğü kanısını uyandırmaktadır.

Kaynaklarda Sultan Kayıtbay'ın Çerkez asıllı olduğu da beyân edilir. “Çerkez asıllı olup 826'da (1423) Kafkasya'da doğdu. On üç yaşında iken Mısır'a getirildi ve Sultan Barsbay tarafından satın alındı. Daha sonra Sultan Çakmak el-Melikü'z-Zâhir'in

⁶ Kürşat Solak, “Çerkez Memlûkler Çerkez mi?”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, S. 51, Ankara, 2012, s. 201-208.

⁷ André Clot, *a.g.e.* s. 133.

Memlüklerinden oldu. Çakmak tarafından âzât edilerek hasekiler arasına alındı ve ardından devâdâr-ı sagîr tâyin edildi.⁸

Daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Burcî Memlüklerin Çerkez Memlükler olarak da adlandırıldığını biliyoruz. Bu minval üzere Rûhî'nin *Dîvânı*'nı incelediğimizde karşımıza şu beyit çıkıyor:

Bilmezem âdem tonın geyüp gelen 'âlemde kim
Rum u ya Çerkez 'aceb ya desbût oğlu Laz ola (G. 6/5)

Bu beyitte geçen topluluk isimlerine bakıldığında Burcî Memlüklerini oluşturan topluluklardan bazılarının isimlerinin geçtiği görülüyor.

⁸ İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *DİA*, c. 25, Ankara, 2002, s. 80.